

צבי לניר מעול לנכס

מבט חדש על העלייה
בתוחלת החיים

מעול לנכס

מבט חדש על העלייה בתוחלת החיים

ד"ר צבי לניר

משתתפי השולחן העגול והמרוויינים שהשתתפו בתהליך החשיבה שסייע לגיבוש המסמך:

ג'ני ברודסקי, מנהלת המרכז לחקר הזקנה, מכון ברוקדייל
ניר בריל, כלכלן בכיר, המועצה הלאומית לכלכלה
אורן גבע, רפרנט בריאות באגף התקציבים, משרד האוצר
דניאל גוטליב, סמנכ"ל מחקר ותכנון, המוסד לביטוח לאומי
פרופ' חיים חזן, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב
דליה נרקיס, יו"ר חברת "מנפאואר"
יאיר פינס, סגן בכיר לממונה אגף תקציבים, משרד האוצר
בני פפרמן, מנהל המינהל לתכנון מחקר וכלכלה, משרד הכלכלה
יקותיאל צבע, מנהל האגף למחקר, תכנון והכשרה, משרד הרווחה
מיכל צוק, המשנה למנכ"ל וממונה על התעסוקה, משרד הכלכלה
פרופ' אייל קמחי, פרופ' לכלכלה, לשעבר סגן מנהל מכון טאוב
ניר קידר, סמנכ"ל תכנון אסטרטגי, משרד הבריאות
ניצה קציר, מנהלת יחידת שוק העבודה ויחידת מדיניות הרווחה, בנק ישראל
ד"ר אלדד שידלובסקי, ראש אגף כלכלה ומחקר, משרד האוצר

עריכת לשון: עופר המבורגר
עיצוב והפקת דפוס: פנינה נחמיאס
מזכירות ותיאום הפקה: סימונה דוד
מנהל הוצאה לאור: טוביה מנדלסון

הכתוב בחוברת זו בלשון זכר או בלשון נקבה מכון לשני המינים כאחד
© כל הזכויות שמורות לאשל, תשע"ו - 2015

הודפס בירושלים תשע"ו, 2015

הקדמה השרה לשוויון חברתי גילה גמליאל

במאה האחרונה האנושות חווה תופעה דמוגרפית חיובית חסרת תקדים של עלייה בתוחלת החיים. העלייה בתוחלת החיים יצרה פער רב שנים בין גיל הפרישה לגיל המיתה ומציאות ייחודית זו תובעת מחברות ומדינות בנות זמננו להיערך מחדש כלכלית, תרבותית וחברתית. מדינות מתקשות להתמודד עם העלייה ביחס התלות וכלכלות עלולות להגיע לכלל קריסה, אם לא ישנו את מדיניות בנושא.

הירידה בשיעורי הילודה בישראל אינה דרמטית כבמדינות המערב והתוצאה - שיעור האוכלוסייה הוותיקה בישראל הוא מהנמוכים במערב. אולם, בהינתן שתוחלת החיים בישראל היא מהגבוהות בעולם, מגמה שלשמחתנו אף הולכת ומתחזקת, גוברת יותר ויותר ההבנה שגם ישראל נדרשת להיערכות מחדשת ביחסה לאוכלוסייה הוותיקה ולאופני ההתמודדות עם אתגריה. אנו נדרשים לשינוי מדיניות עמוק ולהיערכות אסטרטגית למגמות ההולכות ומתחזקות.

שינוי זה מוכרח להיות מערכתי וכולל והוא מחייב התגייסות של כל משרדי הממשלה, זרועות השלטון ולא פחות מכך של החברה כולה הנדרשת להתמודד עם אתגרי התקופה בנושא הזה. כשזו מגמת הדברים, הרי שחוסנה של מדינה ייבחן ביחסה לאזרחיה הוותיקים - ברמת המוסר וברמת המדיניות. כך נכון לכל מדינה ומדינה בעידן המודרני וכך נכון לישראל: חוסנו הלאומי ייבחן ביחסנו לאוכלוסייה הוותיקה ולעלייה בשיעורה באוכלוסייה הכללית.

המפתח להתמודדות ראויה עם האתגר הוא בהפיכת העלייה בתוחלת החיים לזרז לצמיחה כלכלית וחברתית. העלייה בתוחלת החיים הייתה במשך עשרות שנים משאת נפש של האנושות כולה, והנה בזמנים האלה כשהכמיהה לאריכות ימים מתגשמת עלינו להכיר בברכה ולהפיק ממנה את יתרונותיה. בהצלחה לכולנו.

פתח דבר מנכ"ל אשל יוסי היימן

העלייה בתוחלת החיים בעשרות השנים האחרונות היא תופעה חיובית ובלבד שהיא מאפשרת לזקנים לשמור על איכות חיים סבירה. אך לעליה בתוחלת החיים יש גם צד אחר: קובעי מדיניות וכלכלנים רואים בה תופעה מאיימת על יכולת המדינה להמשיך ולספק לתושביה שירותים ברמה דומה לאלו שקיימים כיום. זאת, בעיקר בשל הירידה המשמעותית ביחס התלות בין העובדים לאלו שפרשו לגמלאות. האיום הזה בעלייה בתוחלת החיים נובע גם מעלייה משמעותית הנדרשת בהוצאות המדינה לתמיכה בזקנים בעיקר בתחומי הרווחה, הבריאות ובתשלומי המוסד לביטוח לאומי.

מסמך זה נכתב כמרכיב בגיבוש תכנית החומש העשירי של ג'וינט ישראל-אשל לשנים 2016 - 2020, והוא תולדה של תהליך משותף בין ג'וינט ישראל-אשל, לבין ד"ר צבי לניר מחברת 'פרקסיס' ובתמיכת המשרד לשוויון חברתי. מטרתו להעלות את המודעות להיווצרותה האפשרית של תקופת חיים חדשה בחיי האדם, תקופה המתהווה בעקבות העלייה בתוחלת החיים.

המסמך המצורף מתבסס על סדרה של מפגשים עם בעלי תפקידים רלוונטיים במשרדי הממשלה השונים (בנק ישראל, משרד האוצר, משרד הכלכלה, משרד הבריאות, משרד הרווחה, המוסד לביטוח לאומי והמועצה הלאומית לכלכלה) עם מומחים מהאקדמיה וגורמים חברתיים ועסקיים העוסקים בתחום הזקנה על מימדיו והיבטיו השונים בישראל. בעקבות המפגשים התכנסו בעלי תפקידים אלו לדיון משותף במתכונת "שולחנות עגולים" בחודש יולי 2015. במקביל לניתוחים, להגדרות ולמסקנות שנדונו, המסמך נשען גם על תובנות שעלו במפגשים עם בכירי ג'וינט ישראל-אשל במהלך העבודה על תכנית החומש.

אני מקווה שהדיון בשותפות כלל הגורמים הרלוונטיים במגזר הציבורי, החברתי, הפרטי ובאקדמיה יתרום להמשך התהליך בשיתוף משרדי הממשלה, שיובילו כל אחד בתחומו את המשמעויות הנגזרות ממכלול הנושאים הקשורים לעלייה בתוחלת החיים. אני מקווה גם שהתהליך הזה יתרום לקידום ויניב מחקרי עומק שונים שיבססו את הידע הקיים ויאפשרו לנו להסתמך על מסד נתונים רחב בנושא.

פרסום זה משול ליריית פתיחה לשיפור ההתמודדות של מדינת ישראל עם תחום הזקנה, שהוא אחד מששת האתגרים הלאומיים מהבחינה הכלכלית-חברתית לעשורים הבאים, כפי שהוגדרו על ידי המועצה הלאומית לכלכלה ואושרו בדיוני ממשלת ישראל בשלהי שנת 2013.

תודה לד"ר צבי לניר על קידום התהליך וכתובת המסמך. תודה גם לנציגי משרדי הממשלה והגורמים הנוספים וכן למנהלי אשל שהיו שותפים בפיתוח התובנות. אני מודה למשרד לשוויון חברתי על התמיכה וההשתתפות בתהליך ולאנשי המועצה הלאומית לכלכלה שתמכו והיו שותפים בשלביו השונים.

בדוח שפרסם ב-2012 ה-National Intelligence Agency, סומנה העלייה בתוחלת החיים כאחד מארבעת ה-Mega-Trends שיקבעו את מצבן של מדינות בעשרים השנים הקרובות. בדצמבר 2013, הצביעה המועצה הלאומית לכלכלה במשרד ראש הממשלה על הזקנה כאחד מששת האתגרים החברתיים-כלכליים הגדולים לישראל בעשורים הקרובים. תחזיות אלה מדגישות את הצורך בעיצובה של מדיניות ממשלתית מעודכנת ואפקטיבית.

המסמך מצביע על שתי תפיסות ראויות לעדכון עליהן מתבססת המדיניות הממשלתית:

1. בסיס המדידה עליו נשענת המדיניות הקיימת הוא ה"גיל הכרונולוגי" (זה שמופיע בתעודת הזהות). אך מדד זה הוא מוטעה, טעות שהולכת ומתרחבת ככל שעולה תוחלת החיים. ניתן לפגוש באדם בשנות החמישים לחייו, שמבחינה תפקודית ומנטלית הוא כבר זקן. ומנגד, ניתן למצוא אדם בן שמונים ערני ופעיל יותר מזה בן השישים. ההבדלים האינדיבידואליים בין אנשים בעלי גיל כרונולוגי זהה עשויים להיות גדולים. התעלמות מכך, עלולה להיות מטעה מאוד.

מדד מדויק יותר לקביעת מצבו של אדם, הוא ה"גיל התפקודי" - מדד משולב שמשקף את תפקודו הגופני, הקוגניטיבי, הנפשי והחברתי של האדם. מדד זה, מאפשר לצפות את תוחלת חייו של אדם ואף לקבוע מה תהיה איכות חייו בתקופת הזקנה. חשוב מכך, בעוד שהגיל הכרונולוגי איננו בר-השפעה, על הגיל התפקודי ניתן להשפיע ולהרחיב בצורה מודעת את הפער שבינו לבין הגיל הכרונולוגי.

2. כלכלנים שבחנו את תופעת העלייה בתוחלת החיים נקטו בגישה הכמותית (התווספותן של שנות חיים). בכך, הם התעלמו מהממדים האיכותיים של העלייה בתוחלת החיים ומהמשמעות המחדשת שגלומה בה: **התהוותה של תקופת חיים חדשה בחיי האדם**. זוהי תקופת חיים שונה מהזקנה שבאה אחריה, וכן מתקופת הבגרות שלפניה, באיכויותיה ובאופקים החדשים שהיא עתידה לפתוח בפני האדם, המשך והחברה. הגישה שרואה ביציאה לפנסיה כמסמנת את המעבר מתקופת הבגרות לזקנה גורמת לסבל מיותר לאנשים שחווים אותה, מחד גיסא, ולהפסד לכלכלה ולחברה, אשר אינן יודעות כיצד לנצל את הפוטנציאל שגלום בה, מאידך גיסא.

בהקשר לכך, עניין מיוחד צריך להיות לנו בממצאים מפתיעים על בני דור ה"בייבי-בום", שבארצות הברית יוצאים עתה לפנסיה במספרים הולכים וגדלים. שכן, רבים מהם מתפקדים, הלכה למעשה, כ-New Doers של תקופת החיים החדשה. הם מתגלים כדור חדש של גמלאים, שונה מקודמיו בתפיסתו את עצמו ובצרכיו המיוחדים. זהו דור שסולד מכל מה שעשוי לקשר אותו עם הזקנה, ושרואה ביציאה לגמלאות הזדמנות לעיצובו של סבב שני של עבודה ושל חיים פעילים ומספקים יותר. רבים מקרב דור זה בוחרים לחזור לעולם העבודה, לא דווקא לצורך השלמת הכנסה, אלא בעיקר בשל חיפוש אחר משמעות אישית וחברתית במסגרת שילוב חדש של עבודה ופנאי. כ-17% מהגמלאים שחוזרים לעולם העבודה עושים זאת כיזמים שמקימים עסקים קטנים, או מספקים את שירותיהם כמשתתפים חופשיים ("פריילנסרים").

הגמלאים החדשים מאופיינים בעלייה ב"תוחלת חיים באיכות" (Health Adjust Life Expectancy), אשר מתאפשרת הודות לחזרתם לשוק העבודה, לפיתוח מודעת לאורח

חיים בריא, וכן בשל ההתקדמות הגדולה בעולם הרפואה. הם ממשיכים להיות פעילים גם נוכח מחלות כרוניות, שעד לפני דור הצריכו אשפוזים ממושכים ומנעו מהם המשך תפקוד תקין. אורח החיים החדש מפחית את מידת הזדקקותם לרפואה הציבורית, לסייעוד ולתקבולי הביטוח הלאומי. בנוסף לכל אלה, הם מתגלים כצרכנים של מוצרי ושירותי איכות חיים שהיקף ההוצאה שלהם לצריכה משמעותי יותר מזה שבא לידי ביטוי בקרב בני גילם בדורות הקודמים, ואף יותר ממה שהם עצמם הוציאו על כך בתקופות המוקדמות בחייהם.

התפיסה הרווחת, שרואה בגמלאים ככאלה שהופכים מנכס לעול כלכלי, מתגלית כעת כלא בהכרח נכונה. בארצות הברית, מתחילים להכיר בהיווצרותה של כלכלה חדשה שעדיין אין לה שם מוסכם. יש שמכנים אותה "כלכלת אריכות חיים" (Longevity Economy) ויש שמכנים אותה "כלכלת הכסף" (The Silver Economy) - מושג חדש, שמחליף את הכינוי "הכלכלה האפורית" (The Gray Economy) אשר ביטא את תפיסתם הפסימית של הכלכלנים לגבי השפעתה הצפויה של דור הבייבי־בום על הכלכלה האמריקנית.

עם זאת, יש להדגיש כי בינתיים רק מיעוט מקרב בני דור הבייבי־בום חווים ופועלים כפי שתואר כאן. גישה זהירה צריכה להתייחס אליהם כאל "Early Doers" - החלוצים שמסמנים את טריטוריית החיים החדשה. אלה שהצליחו להשלים את המעבר מהיציאה לפנסיה לתקופת החיים החדשה ולמצות את האפשרויות החדשות שטמונות בה, הם עדיין מיעוט. רוב הגמלאים עדיין לא יודעים כיצד לעשות זאת, בעיקר בשל היעדר מערכת הכנה והכשרה לתקופת החיים החדשה הזו, כפי שיש לכל תקופות החיים האחרות בחיי האדם.

בארצות הברית, וגם בגרמניה, בצרפת ובאנגליה, מתחילה להיווצר מודעות לצורך בגיבוש מדיניות כלכלית שתעודד את המגמות החדשות. בישראל, לא כך עדיין.

המסמך מציע ליזום סדרת מחקרים שיבחנו את התופעה הזו בישראל. זאת, לא מנקודת המבט שמעוגנת במושגי הזקנה, אלא מנקודת מבט של פוטנציאל הצמיחה. בהתבסס על ממצאים אלה, מומלץ לעצב מדיניות ממשלתית וציבורית שתדע להפוך את האנרגיה האנושית החדשה הזו לכדי חברה וכלכלה טובות יותר.

הצורך בכל אלה נובע גם מכך שהצפי הוא שהעלייה בתוחלת החיים תגרום לגידול בפערים החברתיים, שכן "תוחלת החיים שבאיכות" לא מתארכת בצורה שוויונית. עניים בעלי השכלה נמוכה, ואלה שעסקו בעבודות שוחקות, מתקשים לחזור לעולם העבודה לאחר יציאתם לגמלאות. בנוסף לכך, הם אינם יכולים להרשות לעצמם להשקיע את המשאבים שנדרשים על מנת למצות את מה שמציעות כיום הטכנולוגיה והרפואה להארכת את תוחלת החיים שבאיכות. לשם כך, יהיה צורך לפתח אמצעי אבחון ומדידה שיאפשרו ליצור קריטריונים להשקעה ציבורית סלקטיבית יותר, בין מי שגילם התפקודי מאפשר להם למצות את תקופת החיים החדשה, ובין אלה שגורלם אינו מאפשר להם למצותה באותה המידה, ולהשקיע את המשאבים שייחסכו באחרונים.

פיתוחם של כל אמצעי האבחון והמדידה שנדרשים לביסוסה של מדיניות חדשה עלול להיות תהליך ארוך. אולם, השינויים מתרחשים במהירות רבה מדי מכדי שנוכל להרשות לעצמנו להמתין עד לסיום פיתוחם. הסקירה מסתיימת במספר המלצות לשינוי מדיניות, שעמן ניתן כבר עתה להתקדם ולעודד בכך את המגמות החדשות שמאפיינות את תקופה החיים החדשה ואת התועלת שבה לחברה ולמשק.

העלייה בתוחלת החיים מסמך יסוד צבי לניר

מבוא

בעשורים האחרונים, אנו עדים למהפכות משמעותיות שמשנות את חיינו. העלייה הדרמטית בתוחלת החיים היא אחת החשובות שבהן, ועם זאת לא הוקדשה עד כה מספיק מחשבה למשמעותה של מהפכה זו ולתהפוכות שגלומות בה עלינו - כפרטים, כחברה וככלכלה. מסמך היסוד שיובא כאן מתייחס להשלכות המהפכה בתוחלת החיים על הכלכלה הלאומית. הוא נועד להפצה במשרדי הממשלה ובקרב גורמים ממשלתיים וציבוריים, כצעד מקדים ראשון של גיבוש תובנות שנדרש לצורך עיצוב מדיניות ממשלתית חדשה שתכליתה התמודדות עם העלייה בתוחלת החיים והזקנה.

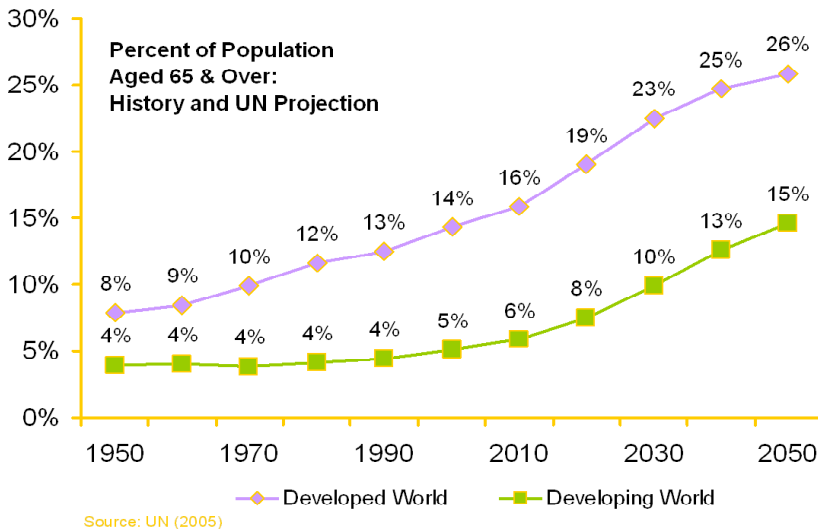
האתגר שעומד לפתחנו

במאה השנים האחרונות, התרחשה עלייה בתוחלת החיים גדולה יותר מאשר עליית תוחלת החיים שהתרחשה בכל ההיסטוריה האנושית עד אז. לכל אורך ההיסטוריה, נחשב האדם בר-מזל אם הגיע לגיל ארבעים. למעשה, רק בסוף ימי הביניים התחילה עלייה מסוימת בתוחלת החיים, אך זו נראית כיום מתונה מאוד בהשוואה למה שמתרחש בימינו. בשנת 1900, לא עלתה תוחלת החיים בארצות הברית על 47 שנים. כיום, היא עומדת על 79. במהלכה של כמאה אחת עלתה תוחלת החיים הממוצעת במדינות המערב בשלושים שנה בקירוב, והיא ממשיכה לעלות בקצב מהיר של כשלושה חודשים בכל שנה.

בישראל, מי שמגיע עתה לגיל הפנסיה צפוי לחיות בממוצע למעלה מעשרים שנה יותר מאשר חי סבו, ואילו נכדיהם של בני השישים שבינינו צפויים להגיע לתוחלת חיים של מאה שנים. מה יהיה בהמשך? האם תוחלת החיים שלנו תוסיף לעלות גם מעבר לגיל מאה? על כך, יש חילוקי דעות בין המומחים. יש שטוענים, שהצונמי הדמוגרפי נמצא עדיין בשלבים של צבירת תאוצה וטרם הגיע לשיאו, ויש שגורסים כי יהיה לכך גבול עליון שמעבר לו יקרו המערכות הביולוגיות שלנו. מנקודת מבט אבולוציונית, ניתן לטעון שהטבע ברא אותנו לחיות רק שנים מועטות אחרי שנסיים למלא את תפקידנו הביולוגי והמשפחתי. ועתה, כאשר ילדינו כבר "פרחו מהקן", אין בנו עוד צורך. מהבחינה החברתית והכלכלית ניתן לטעון, על פי נקודת מבט זו, כי הזקנה נועדה להיות תקופה קצרה שנמשכת רק שנים מועטות לאחר גיל הפרישה, הגיל שבו אנחנו הופכים מנכס לעול כלכלי וחברתי.

לאור השינוי האמור, נשאלת השאלה: האם כל מה שקורה לנו לאחר יציאתנו לפנסיה הוא, שאנו מזדקנים כיום לאט יותר וזה כל מה שיש לנו לצפות מעתה ובעשרים השנים הבאות? כפרטים, עלינו לשאול את עצמנו מה נעשה באותן עשרים שנים שנותרו לאחר היציאה לפנסיה, וכחברה עלינו לשאול כיצד נוכל לתמוך חברתית וכלכלית ביותר זקנים שמאריכים חיים שנים רבות יותר לאחר שיצאו לגמלאות. הדמוגרפים והכלכלנים, שמטבע מקצועם מסתכלים ומסבירים לנו את מהותה של מהפכה זו במונחים כמותיים ותופסים את משמעותה כמהפכה כמותית, מציגים לנו תמונת עתיד מפחידה למדי, כמשתמע בגרף הבא:

(1) ד"ר צבי לניר הוא הנשיא המייסד של חברת "פרקסיס" (לניר - מערכות) - חברה עסקית למטרות חברתיות.

האז"ם צופה, שבשנת 2050 יגדל שיעורם של בני ה-65 ומעלה ל-22% מאוכלוסיית המדינות המפותחות. במילים אחרות, בעולם העשיר יהיה אדם אחד מתוך ארבעה גמלאי וכמעט אחד מתוך עשרה יהיה בן שמונים ומעלה, ככל שגיל הפנסיה יישאר בעינו. אם גיל הפנסיה יעלה, תשתנה התחזית בהתאם. אוכלוסיית המדינות המפותחות מזדקנת במהירות והעולם העני מפגר אחריהן רק בכמה עשרות שנים.

התרגלנו לחשוב על התפלגות הגילים באוכלוסייה כעל פירמידה שבתחתיתה הרבה ילדים, אשר הופכת צרה ככל שאנו מגיעים לגילים המתקדמים יותר. עתה, במקום הפירמידה, עלינו לחשוב בדימויים של מלבן. הצפי הוא, שבארצות המפותחות יעלה בשנת 2050 מספר האנשים מעל גיל 65 על מספר הילדים עד גיל שש.

בישראל, שיעור הקשישים נמוך בהשוואה למדינות המערב - אך גבוה בהשוואה למדינות אסיה ואפריקה. בשנת 1948, רק כ-4% מתושבי המדינה היו בני למעלה מ-65. אך בשנת 2013, הם היוו כ-10.6% מכלל האוכלוסייה. על פי תחזיות הלמ"ס, בשנת 2030 תהווה אוכלוסיית הקשישים בישראל 14% מכלל אוכלוסיית המדינה. באשר למספר הזקנים, בשנת 2013 חיו בישראל כ-865,600 איש מעל גיל 65. הלמ"ס צופה, כי בשנת 2030 יאמיר מספרם ל-1,473,700 - עלייה בשיעור של כ-70%. בקרב אוכלוסיית בני השמונים ומעלה צפוי גידול בשיעור דומה:

מ-228,900 בשנת 2013 ל-438,800 בשנת 2030². ההשפעה המצטברת של הארכת תוחלת החיים מביאה לגידול משמעותי במשך הזמן שאדם נמצא מחוץ לשוק העבודה והייב להסתמך על חסכוניותו. על כן, להערכת הכלכלנים, לא תהיה ברירה אלא להעלות (2) מתוך נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בתוך: אשל ומכון ברוקדייל, **קשישים בישראל: שנתון סטטיסטי 2014**, משאב, 2015: http://mashav.jdc.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/shnaton-2014.pdf (כל אתרי האינטרנט המופיעים במסמך זה אוחדו לאחרונה, באוגוסט 2015).

את גיל היציאה לפנסיה, ועל מנת לכסות את ההוצאות הציבוריות הגדלות על אשפוז ועל שירותי סיעוד לאוכלוסייה המזדקנת, יהיה הכרח להעלות גם את המסים או לספק פחות שירותים לאוכלוסייה הכללית. יתר על כן, הממשלות יתקשו להקצות משאבים שנחוצים לפיתוח מקומות עבודה חדשים. בכך, הן יקשו עוד יותר על הצעירים - אשר יצטרכו לממן את העול הגובר של תחזוקת אוכלוסיית הזקנים. על פי הערכת האו"ם, בהנחה שגיל היציאה לפנסיה ימשיך להיות 65 ולא תהיה עלייה בלתי צפויה בפרודוקטיביות, עשויה העלייה הצפויה בתוחלת החיים לחתוך בשנים הקרובות את שיעור הצמיחה הצפוי של המדינות המפותחות כדי שלישי.

בישראל, שבה גיל היציאה לפנסיה עומד עתה על 67 לגברים ו-62 לנשים, המצב טוב יותר יחסית. הסיבה לכך, נעוצה בעיקר בשיעור הילודה הגבוה יחסית לזה שבמדינות המערב. אך גם אצלנו, צפויים משבר אקטוארי ומעמסה הולכת וגדלה על שירותי הבריאות והרווחה אשר יכבידו על המשק ועל החברה. על פי מחקר שבוצע על ידי משרד האוצר, בהנחה של היעדר שינוי באיכות השירותים ובקצבאות, השפעות הזדקנות האוכלוסייה על ההוצאה הציבורית בשיעורי תמ"ג תגדל מ-10.7% ב-2009, ל-12.4% ב-2029³.

האם בהכרח כך?

הדמוגרפים והכלכלנים מודדים את תוחלת החיים על פי "גילו הכרונולוגי" של האדם - זה שמופיע בתעודת הזהות שלו. אך בסיס חישובי זה מוטעה ומטעה ככל שמדובר בגילים המתקדמים של החיים. טעות זו הולכת וגדלה ככל שעולה תוחלת החיים. ניתן לפגוש בני חמישים שמבחינה תפקודית ומנטלית הם כבר זקנים; ולעומתם, בני שמונים שהם עדיין ערניים ופעילים יותר מבני השישים. ההבדלים האינדיבידואליים בין בני אדם בני גיל כרונולוגי זהה עשויים להיות גדולים. ההתעלמות מכך עשויה להיות מטעה מאוד.

מה שקובע יותר מהגיל הכרונולוגי את מצבו של האדם ואת תוחלת חייו, הוא "הגיל התפקודי" שלו. הגיל התפקודי הוא מדד שמשקף בפועל את מצבו התפקודי-גופני, הקוגניטיבי, הנפשי והחברתי של האדם. גיל זה נותן מענה לשאלות כגון איך הוא מתפקד גופנית, איך הוא חושב ואיך הוא מקושר ומתקשר עם הסביבה הרלוונטית לו.

הגיל התפקודי הוא לא רק מדד אמין יותר לבחינת מצבו של האדם בגילים המתקדמים, אלא גם מנבא טוב יותר מה תהיה תוחלת החיים האישית שלו ומה תהיה איכות חייו של האדם עד סוף ימיו, כולל בתקופת הזקנה. בעוד שהגיל הכרונולוגי אינו בשליטתנו, על הגיל התפקודי ניתן להשפיע. האדם יכול להגדיל בצורה מודעת את הפער בין גילו הכרונולוגי לגילו התפקודי.

כבר בשנות השמונים של המאה הקודמת נבחן על ידי פרופסור מריאן רבינוביץ, מומחה לגריאטריה שיקומית⁴, היחס בין הגיל הכרונולוגי לגיל התפקודי. חשיבות הנושא הייתה רדומה זמן רב ומתעוררת עתה מחדש בעקבות מהפכת העלייה בתוחלת החיים. בינתיים, חלה התקדמות טכנולוגית בפיתוח כלי ניטור שמאפשרים את מדידת מצבו הגופני-בריאותי של האדם. זאת, לצד התקדמות מסוימת גם בפיתוח מדדים למדידת ההיבטים הקוגניטיביים, הפסיכולוגיים והחברתיים. כלים ומדדים אלה פותחו על בסיס מודלים רפואיים לצורך אבחון

3) ראו: אסוף גבע, השינויים הדמוגרפיים והשלכותיהם על ההוצאה הציבורית בשנים 2013-2059, סקר בנק ישראל, נובמבר 2013: http://www.boi.org.il/he/Research/DocLib2/%D7%A1%D7%A7%D7%A887/seeker87h_a.pdf

4) ראו: מריאן רבינוביץ, גילו של אדם וזמנו האישי, מוסד ביאליק, ירושלים, 2003.

מצבים פתולוגיים או קביעת זכאות לסיוע. כבר כיום מצויים שעונים, צמידים ואף טבעות שמאפשרים לאדם לקבל אחריות על מדידת פרמטרים שונים במצבו התפקודי והרפואי. בשנים הקרובות, צפויות פריצות טכנולוגיות נוספות בתחומים אלה. אנחנו מתקברים למצב שבו לא רק שניתן יהיה למדוד ולנטר שינויים בגילו התפקודי של האדם, אלא שהאדם עצמו יוכל לקבל אחריות אישית למדידה ובכך לשפר פרמטרים רבים יותר בגילו התפקודי.

טרם בוצעו מחקרים שעל פיהם ניתן לעצב מדיניות שמתבססת על הפרמטרים בגילו התפקודי של האדם. לכשיתבצעו מחקרים שכאלה, ניתן יהיה לשנות את כל החישובים שעל פיהם הגיעו הדמוגרפים והכלכלנים למסקנות הפסימיות על השלכות העלייה בתוחלת החיים, על צפי איכות החיים בגילים מתקדמים ועל העול שצפוי למשק ולחברה. קידום של תהליכים אלה יאפשר גם גיבוש מדיניות מכלילה פחות, אשר מכוונת את ההשקעות הציבוריות בזקנה בצורה אפקטיבית יותר. בינתיים, נדרשת זהירות בהסתמכות על הנתונים הכמותיים שמתבססים על הגיל הכרונולוגי. מה שניתן לטעון כבר היום הוא, שהגיל של היום זה לא הגיל של אתמול, וכי בני השבעים של היום הם בני החמישים של אתמול. מבלי שהבחנו בכך, הקשיש של אתמול הוחלף בזן חדש, שלא רק מאריך ימים יותר, אלא גם בריא יותר, משכיל יותר ובעל יכולת תרומה טובה יותר לעצמו ולסביבתו מזו של הדור הקודם.

הגרפים שעוסקים בעליית תוחלת החיים אינם מציינים את העובדה, שבגילים המאוחרים של חיינו עולה ההסתברות שנלקה במחלות כרוניות, אך ברוב המקרים הן לא ידרדרו את מצבנו לכדי זקנה גריאטרית. הרפואה כבר יודעת כיצד לשמור את רוב המחלות הכרוניות תחת שליטה שלא תמנע מאתנו להמשיך בחיינו הפעילים, עד לאותו שלב סופי של חיינו. תקופת הזקנה הגריאטרית הולכת ומתקצרת ונדחקת לסוף חיי האדם. על כן, צריך להעלות סימני שאלה סביב המסקנות שמתבססות על הגיל הכרונולוגי. נראה, כי הפער בין הגיל הכרונולוגי לגיל התפקודי הולך וגדל ככל שעולה תוחלת החיים.

הסיכוי - תקופת החיים החדשה

הדבקות בחישובי הגיל הכרונולוגי וחוסר הרגישות לממדים האיכותיים שגלומים בגיל התפקודי טומנים בחובם מחיר סמוי שאותו אנו משלמים כפרטים, כחברה וכמשק. מדובר בעיוורון לכך שמשמעותה המחודשת העיקרית של העלייה בתוחלת החיים היא לא המשמעות הכמותית - תוספת של שנות חיים - אלא, זו האיכותית - **התהוותה של תקופת חיים חדשה בחיי האדם**. זוהי תקופת חיים שונה מתקופת הזקנה שבאה אחריה ומתקופת הבגרות שקדמה לה שוני זה בא לידי ביטוי באיכותיה ובאופקים החדשים שהיא פותחת בפני האדם. בתקופת חיים חדשה זו גלומה התנהגות אנושית שיש לה איכויות ועצמות אישיות, חברתיות, כלכליות ותרבותיות חדשות.

כבר בתחילת המאה העשרים הצביע הפסיכולוג ההתפתחותי, קרל יונג, על הפוטנציאל שבתקופת החיים החדשה. טענתו היא, שהאדם יכול לעבור שתי תקופות של בגרות בטרם יעבור לתקופת הזקנה, כאשר העקרונות המנחים שלו בתקופת הבגרות השנייה של חייו שונים מאלה ששלטו והנחו אותו בתקופת בגרותו הראשונה. לאחר שתמה תקופת בגרותו הראשונה, שבה הוא נדרש להתמקד בפיתוח הקריירה המקצועית שלו ובהקמת התא המשפחתי, יוכל עתה, בתקופת בגרותו השנייה, להפנות תשומת לב רבה יותר לחייו הפנימיים, להגיע להבנה עצמית חדשה ולהיערך לסבב חיים חדש כבוגר מפקח ומאוזן יותר. בכך, יוכל האדם להפוך

את תקופת החיים החדשה הזו לתקופה של צמיחה ושל הגשמה עצמית. מדובר בתקופת חיים שבה בשל האדם לעבור לסבב שני של חיים פעילים שמשלבים עבודה, יזמה, משפחה, חברה ופנאי בצורה מאוזנת ושונה מזו שהתקיימה בתקופת הבגרות העמוסה הראשונה של חיי.

מתי מתחילה ומתי מסתיימת תקופה החיים החדשה? לגבי רבים, מתחילה הכניסה לתקופת חיים זו רק עם היציאה לפנסיה. אצל אחרים, היא מתחילה מוקדם יותר ויכולה להימשך עד סוף העשור השביעי או השמיני בחיי האדם, ואף מעבר לכך. באופן עקרוני, היא נמשכת כל עוד האדם ממשיך ליזום ולהשתנות על מנת להמשיך ולתפקד גם נוכח השחיקה, המשברים והאבדנים שלהם הוא צפוי בגילים המאוחרים. אולם, כאשר הפוטנציאל של תקופת החיים החדשה ואפשרויותיה אינו ממומש, מופיעים תסמינים של דפנסיביות, של שיעמום ושל דיכאון - תסמינים שמאופיינים כסממני הזקנה.

הטענה, כי נוספת תקופת חיים חדשה לחיי האדם יכולה להישמע כטענה מופרכת, אך היא תהיה מופרכת פחות אם נבין שהתווספותה של תקופת חיים התרחשה כבר בעבר. בחברה המסורתית נגמרה תקופת הילדות בגיל 13, כשהילד הצטרף לחברת הציידים המבוגרים (וביהדות - עם כניסתו לגיל המצוות). ואצל הילדה - כאשר הפכה בשלה להולדה. תקופת הבגרות הייתה תקופת החיים הארוכה ביותר. היא נמשכה עד לטווח הגילים שבין 35 ל-40. תקופת הזקנה שלאחר מכן הייתה קצרה, שכן תוחלת החיים אז לא עלתה על 45 שנים. כזה היה גם המצב בתחילת המהפכה התעשייתית, כאשר העסיקו ילדים כעובדים. אולם, כשהתעשייה התבגרה ונוצר צורך בעובדים בעלי השכלה רחבה יותר - טכנאים, מהנדסים, מנהלי חשבונות וכדומה - נדרשה בהדרגה הארכה של שנים נוספות כהכנה לעולם העבודה. וכשזו נפגשה עם חוקים חדשים שאסרו על העסקת ילדים, התהוותה תקופת חיים חדשה בין הילדות והבגרות - "הנעורים".

המודעות הציבורית, אז כמו היום, פיגרה אחר התהוותה של תקופת החיים החדשה. רק במהלך המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים, התגבשה ההכרה הציבורית בנעורים כתקופת חיים נפרדת מהילדות, מחד גיסא, ומהבגרות מאידך גיסא. חוקרים החלו להתעניין בה ולחקור אותה, וחשפו את ההיבטים השונים שבהם תקופת חיים זו שונה שכלית, התנהגותית ודימויית מתקופות אחרות. היא אף סומנה כתקופת חיים שיש לה תפקיד חשוב בקידומה של חדשנות חברתית. הכרה ציבורית זו תרמה להתפתחות האדם כאינדיבידואל וסייעה להניע תנופה חדשה של התפתחות חברתית וכלכלית. המפעל הציוני, לדוגמה, והקמת המדינה לא היו מתרחשים ללא התפקיד החשוב שמילאו בתהליכים אלה תנועות הנוער - היציר החברתי של תקופת הנעורים. תקופת הנעורים היא גם זו שבתקופתנו ממלאת תפקיד מרכזי בהעזה היזמית ובחדשנות הטכנולוגית שמשפיעות משמעותית על שוק ההזנק (סטארט-אפ).

אנו נמצאים עתה במצב דומה בכל הקשור לתקופת החיים החדשה. כפי שאראה בפרק הבא, תהליך ההכרה בייחודה של תקופת חיים זו, על איכויותיה ועל אפשרויותיה, מפגר אחר ההתרחשויות. לפיכך, אין להתפלא על כך שאין עדיין הכרה בצרכיה השונים של תקופה זו לעומת אלו של תקופת הבגרות, מצד אחד, והזקנה מצד שני. הכרה זו נמצאת עדיין בתחילתה, הן בקרב הפרטים שחווים אותה והן במערכות החברתיות והציבוריות שצריכות לעודד אותה.

ניתן להעריך, שיעברו עוד מספר שנים לפני שההכרה בכך תחדור לתודעה הציבורית והממשלתית. אך מאחר שיש לנו כיום אמצעי הפצה של רעיונות חדשים וגיוס תמיכה בהם שלא היו קיימים קודם לכן, ניתן לצפות לכך שהבשלת התהליך תהיה קצרה יותר. אין כל היגיון

בכך שנמשיך לתפוס את היציאה לפנסיה כמסמנת את קו המעבר מתקופת הבגרות לזקנה, ובכך נכלא את עצמנו בנבואה שמגשימה את עצמה, נגרום סבל מיותר לאנשים שחווים אותה ונגרום להפסד לחברה ולכלכלה שאינן יודעות כיצד לנצל את הפוטנציאל שטמון בה להתפתחותם.⁵

דור הבייבי־בום

בהקשר של התהוותה של תקופת החיים החדשה, צריך להיות לנו עניין מיוחד בממצאים המפתיעים שנחשפים עתה לגבי "דור הבייבי־בום" (Baby Boomers) בארצות הברית שמגיע בשנים האחרונות לגיל הפנסיה. חברות המחקר שסוקרות את התופעה מתחילות לגלות דור חדש של גמלאים ששונים מהגמלאים שבדורות הקודמים, בתפיסתם את עצמם ובמאוויהם לגבי תקופת החיים החדשה אליה הם נכנסים. מדובר בזן חדש של גמלאים, שאינו שואף מעתה לזקנה נוחה, אלא סולד מכל מה שעשוי לקשר אותו לזקנה.

היציאה לפנסיה אינה מסמנת עבורם את המעבר לזקנה, אלא את ההזדמנות לעצב לעצמם סבב שני של עבודה ושל חיים פעילים ומספקים יותר. הם מוכנים להשקיע סכומים ניכרים מההון שצברו (לפי הערכות, כ-70% מהצבר ההון הפרטי בארצות הברית נמצא אצל בני גילים אלה), על מנת לקיים איכות חיים גבוהה יותר מזו שהרשו לעצמם בתקופת הבגרות הראשונה של חייהם. הם מתגלים כמי שצורכים מוצרים ושירותים של איכות חיים בהיקפים משמעותיים הרבה יותר ממה שנטו להוציא בני גילם בדורות הקודמים. יתר על כן, נראה שמגמה זו מתחילה לחלחל לא רק בקרב בני החמישים והשישים, אלא גם אצל בני השבעים והשמונים, אשר אומרים לעצמם: "אני אולי מזקין (במניין שנתי), אך עדיין לא זקן - בהרגשתי, במאוויו ובציפיותי מהחיים". בתקופת חיים חדשה זו הם מצפים להשיג איכות חיים שאותה לא יכלו להרשות לעצמם בתקופת בגרותם הראשונה, כשהיו עמוסים במטלות שונות.

ההנחה הרווחת, שהסיבה העיקרית לרצונם של גמלאים לחזור לעולם העבודה נובעת מהצורך להשלים הכנסה, מתגלית לגביהם כבדויה. המניעים העיקריים לחזרתם לשוק העבודה הם רגשיים וחברתיים. את הצמיחה האישית שלהם הם מצפים להשיג בשילוב חדש של עבודה ופנאי, חיים אישיים ומשמעות חברתית. במחקר המקיף שבוצע על ידי מחלקת המחקר של הבנק האמריקני "מריל לינץ'" על המגמות החדשות בקרב הגמלאים החדשים, השיבו רק כ-20% מהנשאלים כי הם רוצים להמשיך ולעבוד גם אחרי היציאה לפנסיה מאחר והם מוכרחים לעשות זאת. כ-80% השיבו שהם רוצים להמשיך ולעבוד, בעיקר מאחר שהם רואים בכך את מה שימלא את שאיפתם האישית והישגיות ולתרומה בעלת משמעות, להם ולחברה.⁶

במקרים רבים, לא מתרחשת החזרה לעבודה של הגמלאים החדשים מיד לאחר היציאה לגמלאות או כהמשך ישיר של העבודה שבה עסקו עד יציאתם לגמלאות, אלא לאחר תהליך

⁵ למעשה, עד המאה ה-18 הגיל התפקודי הוא זה שקבע את מצבו ואת מעמדו של אדם בחברה. בני אדם לא יצאו לפנסיה, אלא המשיכו עד סוף ימי חייהם לתפקד ולמלא פונקציות במסגרת הקהילתית. הם נתפסו כבעלי תבונה וניסיון ומילאו תפקיד חשוב בהכוננת המשפחה ויתר הקהילה. עם הקמת מדינת הלאום המודרנית, הפך הגיל הכרונולוגי למדד אדמיניסטרטיבי לצורכי איסוף מידע סטטיסטי על המדינה. בפרוץ המהפכה התעשייתית, אדם שכילה כוחותיו היצרניים בעבודות המפעל או משהגיע אל למעלה מגיל 50, הפך חסר תועלת. היה זה רק בשלהי המאה ה-19 שנחקק חוק הפנסיה הראשון על ידי הקנצלר הגרמני ביסמרק.

Merrill Lynch and Age Wave, Work in Retirement: Myths and Motivations; Career Reinventions and (6 the New Retirement Workscape, Merrill Lynch Bank of America, 2014, p.11: https://mlaem.fs.ml.com/content/dam/ML/Articles/pdf/MLWM_Work-in-Retirement_2014.pdf

שאותו מכנים עורכי המחקר כתהליך של "מורטוריום אישי". זהו תהליך שנמשך כ-28 חודשים, בממוצע, ורק לאחריו חוזרים רבים מהם לעולם העבודה. ההשלמה המוצלחת של תהליך אישי זה, היא שמניעה אותם להשתלב בתום החדשה בעולם העבודה.⁷

בני תקופת הבגרות המאוחרת עתידים לשנות את הכלכלות הלאומיות לא רק בכך שהם ממשיכים לעבוד גם לאחר גיל הפנסיה, אלא בכך שהם חוזרים לעולם העבודה מתוך תפיסות ומוטיבציות חדשות. רבים מהם הופכים ליזמים ופותרים עסקים חדשים. על פי מחקר שבוצע על ידי Ewing Marion Kauffman Foundation, מכון מחקר שחוקר את מגמות היזמות בארצות הברית, כ-40% מהיזמים ומהעסקים הקטנים החדשים שנוצרו ב-2013 הוקמו על ידי בני 55-65. לעומת זאת, רק כ-26% מהעסקים החדשים הוקמו על ידי בני 25-35. כלומר, גם במובן זה מתגלים הגמלאים החדשים כגלגל תנופה כלכלי שחשיבותו הולכת וגדלה נוכח המגמה של ירידת הנכונות לפתיחת עסקים חדשים על ידי צעירים.⁸

ומה לגבי הצעירים? האם העסקתם של עובדים בגילים המתקדמים לא תבוא על חשבון מקומות העבודה של הצעירים? טענה זו מתבססת על ההנחה שמדובר במשחק "סכום אפס" על אותו מאגר משרות, כאילו הייתה זו עוגה שהזקנים ייטלו ממנה נתח גדול יותר וישאר ממנה פחות לצעירים. טענה דומה הועלתה כבר בשעתו, לאחר מלחמת העולם השנייה, שבמהלכה נכנסו נשים בהמוניהן לשוק העבודה על מנת למלא את מקומם של הגברים שגויסו. כשחזרו הגברים, הועלתה הטענה שעל הנשים לחזור עתה "הביתה" ולפנות את שוק העבודה לגברים - מחשש שהן יגזלו את מקומות העבודה שלהם. הדבר לא התרחש, וכניסתן של נשים למעגל העבודה רק תרמה לצמיחתו של המשק והגדילה את עוגת התעסוקה. תהליך דומה עשוי להתרחש עם התפתחותה של "כלכלת אריכות החיים" שביכולתה לגרום לכך שהעוגה הכלכלית, ועמה היצע המשרות, יגדלו.

בני תקופת הבגרות המאוחרת יביאו עמם לארגונים ולכלכלה יכולות שמבוססות על ניסיון חיים, על מאויים ועל יצירתיות שהם שונים ומשלימים את אלו של הצעירים. אלו, יובילו לצמיחה חברתית וכלכלית חדשה. על כן, אין לראות בתופעה זו תחרות בין דורות, אלא השלמה שמעשירה איכותית את שני "הצדדים".

חשיבותה של כלכלת אריכות החיים החדשה נעוצה גם בכך שהגמלאים החדשים מהווים כוח צריכה חדש וגדול, שבחשיבותו מתחילים רק עתה להכיר. עד לאחרונה, התייחס העולם העסקי למהפכת העלייה בתוחלת החיים כמסמנת בעיקר גידול צפוי במוצרים ובשירותים לזקנים. ההנחה הייתה, שכאשר בני אדם יוצאים לפנסיה הם עוברים לתקופת הזקנה בחייהם, ובהתאם לכך לצריכה של מוצרים ושירותים של זקנה. לכן, הונח גם שהעלייה בתוחלת החיים צריכה לעניין עסקים שתחום עיסוקם הוא אספקת מוצרים ושירותים לזקנים, ולא את קהילת העסקים בכללותה. נראה היה, שהתעשיות האחרות ימשיכו להתמקד בעיקר בצעירים כקהל היעד העיקרי שלהן וימשיכו לכוון אליהם את עיקר מאמצי השיווק שלהן. הנחה זו של העולם העסקי מתגלה עתה כמוטעית.

7) קיים צורך במחקר ופיתוח מושגי בכל הקשור לנושא ה"מורטוריום". מדובר בתקופה קריטית, שמתרחשת במעבר מתקופת הבגרות לתקופת החיים החדשה, ומצריכה הכנה עוד בטרם היציאה לפנסיה, ולא לאחריה. הכנה שתתרום לאדם ולמשק כאחד. לקריאה נוספת ראו: <http://zvilanir.wix.com/the-gift-of-age> (8) Robert W. Fairlie, Entrepreneurial Activity, 1996-2013, Ewing Marion Kauffman Foundation, 2014: http://www.kauffman.org/~media/kauffman_org/research%20reports%20and%20covers/2014/04/kiea_2014_report.pdf

הגמלאים החדשים מתגלים כקהל צרכני חדש, בעל מאפיינים ייחודיים משלו. רק עכשיו מתחיל העולם העסקי להבחין בהבדל בינו ובין צורכי הזקנה, ולזה שבינו לבין צורכי הלקוחות בני תקופות החיים הצעירים יותר, ולנצל הבחנה זו על מנת לקלוע לצרכיו ולטעמו המיוחדים. כל זה קורה כאשר כוח הקנייה של צעירים, שבעבר נחשבו צרכניהם העיקריים של מוצרי צריכה יוקרתיים של איכות חיים דוגמת כלי רכב, אופנועים, ביגוד, ציוד ספורט וכיו"ב, וכן של תעשיות שירותים דוגמת תעשיית התיירות, המסעדות או התרבות, הולך ומתכווץ. תעשיות רבות חוות עתה נדידה של קהלי היעד שלהם: מצעירים - לכסופי השיער. כך לדוגמה, בעוד שב-2004 צמח שיעור המכוניות החדשות שנרכשו בארצות הברית על ידי בני 18-34 מעל 17%, צנח המספר בין השנים 2004-2014 לכדי פחות מ-11%. ואילו שיעור הרכישה של מכוניות חדשות על ידי בני 65 ומעלה עלה באותה תקופה מ-11% לכ-25%. מדובר במגמה שרק הולכת ומתעצמת.

הצרכנות הגוברת של בני תקופת הבגרות המאוחרת מחפה על הירידה של צריכת הצעירים בענפי איכות חיים בקשת רחבה של תעשיות דוגמת תעשיית המסעדות, הקולנוע, הקונצרטים, התאטרון והתיירות. לפי ההערכות של חברת המחקר Oxford Economics, כבר היום עובר היקף המוצרים והשירותים שצורכים בני חמישים ומעלה את שבעת טריליוני הדולר בשנה, והוא צפוי לעלות בשנת 2032 לכ-13.5 טריליון דולר. המחקר צופה שאם תימשך מגמה זו, הם יהוו כמחצית מכלל היקף הייצור המקומי של ארצות הברית.⁹

קשה לדמיין איזו תעשייה לא תושפע ותצטרך להתאים את עצמה להרגלי הצריכה החדשים של בני תקופת הבגרות המאוחרת. כך לדוגמה, בתחום הנדל"ן. מסתבר, שבני תקופת הבגרות המאוחרת מעדיפים להמיר דירות גדולות ביחידות דיור קטנות, אך חדישות יותר, במרכזי הערים, שמצוידות באביזרים של "בית חכם". בתחום התיירות, בניגוד לזקנים, בני תקופת הבגרות המאוחרת אינם צרכנים של טיולים מאורגנים, שבהם הם מובלים מיעד תיירותי אחד למשנהו. הם מחפשים בטיול את חווית ההתקשרות העמוקה יותר, שאותה ניתן להשיג רק בחבורות קטנות יותר, ומעדיפים שוטטות של גילוי ושל יצירת קשרים, של שיחות ושל חוויות בלתי מתוכננות עם מקומיים. הם מתגלים גם כצרכניהם של טיולים אתגריים (לדוגמה, טיולים של מועדוני אופנועים או טיולי סקי לבני שבעים). גם בתחום הצרכנות הטכנולוגית נרשמת עלייה שסוגרת בהדרגה את הפער ביניהם ובין הצעירים, אך ניכר כי הם מעדיפים בתחום זה את הנגישות ואת הפשטות: התאמת התוכן והמסכים, פישוט תהליכי ממשק המשתמש וכיו"ב.

כל אלה, אמורים היו לשנות את התפיסה הרווחת שרואה ביוצאים לפנסיה ככאלה שהופכים מנכס כלכלי לעול כלכלי. כאמור, הנחה זו מתחילה להתגלות כלא בהכרח נכונה. בארצות הברית מתחילים להכיר בעובדה שהחלה להיווצר כלכלה חדשה - כלכלה שעדיין אין לה שם מוסכם. יש שמכנים אותה "כלכלת אריכות החיים" (Longevity Economy), ויש שמכנים אותה "הכלכלה הכסופה" (The Silver Economy) כמושג חדש שבא להחליף את הכינוי הקודם - "הכלכלה האפורית" (The Gray Economy) - שמבטא את התפיסות הפסימיות הקודמות של הכלכלנים לגבי השפעתם של הגמלאים על הכלכלה.¹⁰

Oxford Economics, The Longevity Economy: Generating Economic Growth and New Opportunities for (9 Business, 2014, p.4: <http://www.aarp.org/content/dam/aarp/home-and-family/personal-technology/2013-10/Longevity-Economy-Generating-New-Growth-AARP.pdf>

(10) מכון המחקר האמריקני "גאלופ" עוקב אחר השלכות דור הבייבי-בום (ילידי 1946-1964) על הכלכלה האמריקנית, על מקומות העבודה, על מערכת הבריאות ועל המערכת הפוליטית. המכון מכנה תופעה זו בשם: "The Silver Tsunami", ומפרסם מדי פעם סקירות וחיזויים עדכניים בנושא.

ומה בישראל?

בארצות הברית ובמדינות אחרות באירופה דוגמת גרמניה, צרפת ואנגליה כבר קיימת מודעות לצורך בגיבוש מדיניות כלכלית שתעודד את המגמות החדשות¹¹. בישראל, לא כך עדיין. נדרש עוד מחקר שיבחן התפתחויות אלה, תוך כדי התייחסות למה שמסתמן עתה בארצות הברית כ-Benchmarking (השוואה על פי קנה מידה). אך גם בהיעדר מחקר השוואתי כזה, ניתן להעלות כמה הבחנות ותובנות ראשוניות של תופעות אלה בישראל.

גל הבייבום הישראלי מאוחר יותר מזה האמריקני. גל הילודה הגדול התחיל בישראל לאחר מלחמת השחרור וגלי העלייה הגדולים שבאו בעקבותיה. מאז הקמתה ועד היום, נהנתה המדינה ממספר נמוך משמעותית של קשישים שפורשים לגמלאות יחסית למספרם של הצעירים והבוגרים הפעילים בשוק העבודה. היחס בין האוכלוסייה בגיל העבודה (בגילים 20-64) לאוכלוסיית הגמלאים (גילאי 65 ומעלה) היה גבוה באופן קבוע: בין חמישה וחצי לשישה עובדים לגמלאי. אלא, שהיציבות הזאת התערערה החל משנת 2010. זאת השנה שבה ראשוני ילדי הבייבום הישראליים, כלומר ילידי 1948, החלו לצאת לגמלאות. משנת 2010 ואילך, החלה ישראל לאבד את יתרון גודלם של הדורות העובדים לעומת אלה הפורשים. אם בשנים 1995-2009 צמחה אוכלוסיית העובדים ב-42%, בעוד אוכלוסיית הגמלאים צמחה רק במחצית בקירוב משיעור זה (22%), הרי שמאז 2010 מתהפכת התמונה באופן דרסטי. מעתה, צפויה אוכלוסיית העובדים לצמוח רק ב-22% ואילו אוכלוסיית הגמלאים תצמח ב-85%! משנת 2010 ועד לשנת 2030, יידרדר היחס מ-5.5 עובדים לגמלאי ל-3.8 עובדים לגמלאי - צניחה של 30% ביחס. לאחר מכן, ימשיך היחס להידרדר בקצב נמוך יותר. עד 2050, הוא יתייצב סביב 3.1 עובדים לכל גמלאי - כמעט מחצית היחס שאפיין את ישראל בשנות השמונים של המאה הקודמת.

מחקר של "מרכז טאוב" שפורסם בסוף שנת 2014 ובחן את השינויים בדפוס התעסוקה ובמצב הכלכלי של האוכלוסייה המבוגרת בישראל בין השנים 2001-2011, גילה כי שיעור האנשים העובדים בגילאי 65-74 טיפס משמעותית במהלך העשור האחרון. זאת, בעוד ששיעור הגידול בתעסוקה בקרב בני 55-64 הואט בשנים האחרונות, אולי משום שרבים יותר בגילים אלה מוצאים את עצמם מפוטרים ומתקשים מאוד להשיג עבודה אחרת. ממצאים אלה עולה, כי בעוד שההכנסה לנפש במשקי בית בישראל של אוכלוסייה שגילה עד 64 לא גדלה, במשקי הבית של בני 65 ומעלה חלה עלייה משמעותית בעשור האחרון: בקרב בני 65-74 טיפסו ההכנסות החודשיות ב-27%, מ-5,004 ש"ח ל-6,347 ש"ח, ובקרב בני 75 ומעלה הם טיפסו ב-22%, מ-4,364 ש"ח ל-5,333 ש"ח בחודש¹².

תמונה דומה עולה גם על פי נתוני הלמ"ס, אם מחשבים את ההוצאה לנפש במשפחות של בני 65 ומעלה. ב-2012, הייתה ההוצאה הממוצעת כ-7,000 ש"ח לנפש בחודש לעומת הוצאה של כ-4,000 ש"ח לחודש לנפש במשפחה צעירה. ממצא זה עקבי בכל רמות ההכנסה: בעשירון התחתון, כ-3,000 ש"ח לעומת 1,700 ש"ח; ובעשירון העליון, כ-12,000 ש"ח לעומת כ-9,000 ש"ח.

11) ראו לדוגמה: Ahtonen, Annika, Healthy and Active Ageing: Turning the "Silver" Economy into Gold, European Policy Centre, 2012: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1426_healthy_and_active_ageing.pdf

12) חיה שטייר וחיים בלייך, עוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת בישראל, מרכז טאוב, 2014: http://taubcenter.org.il/wp-content/files_mf/h2014.14povertyintheelderlypopulation.pdf

אחד הגורמים שתרומו וניכרת לגידול בתעסוקה ולהכנסה בקרב ילדי הבייבי־בום הישראליים, הוא רמת השכלתם ביחס לרמת ההשכלה של דור הוריהם. היות שצפוי שבעשורים הבאים תימשך העלייה בהשכלה בקרב האוכלוסייה, יש לצפות שמגמות הגידול בתעסוקה ובהכנסה של הגמלאים בישראל, ועמה גם כוח הקנייה שלהם, יימשכו.

מאחר שהעבודה בגיל המתקדם תורמת גם לבריאות, צפויה להצטמצם המעמסה של ההוצאות הציבוריות לבריאות ולסעד לבני הגילים המתקדמים. אם תואץ מגמה זו על ידי מדיניות ממשלתית נבונה, יכולים התקציבים שייחסכו להיות מופנים ליצירת רשת סיעוד ותמיכה טובה יותר אשר תאפשר לקבוצות החלשות והנזקקות בקרב הקשישים את קיומם ואת הזדקנותם בכבוד. על מנת שכל זה יתרחש, נדרשת הגמשה בתנאי הפרישה מהעבודה והליכה לקראת אלה שרוצים ומסוגלים להמשיך לעבוד גם לאחר גיל הפרישה הרשמי. בנוסף, יש צורך בתיקון כשלי שוק ואסדרה (רגולציה) אשר מונעים כיום גידול ניכר יותר בפתחת עסקים קטנים וגידול במספר החוזרים למעגל העבודה כמשתתפים חופשיים ("פרילנסרים").

כאמור, נדרש עוד מחקר רב שיבחן תופעות אלה ומגמות התפתחותן בטרם ניתן יהיה לבסס עליהן מדיניות חדשה. בינתיים, רק מעטים מקרב דור הבייבי־בום חווים ופועלים כפי שתואר כאן. גישה זהירה צריכה להתייחס אליהם כאל Early Doers - החלוצים שמסמנים את טריטוריית החיים החדשה - אך אין הם, כשלעצמם, מובטחים שהרבים יבואו בעקבותיהם. הנתונים שבידינו אינם מספרים לנו על אלה מדור הבייבי־בום אשר משיצאו לגמלאות עברו ישירות לתקופת הזקנה, מבלי לחוות את תקופת החיים החדשה. אלה שהצליחו להשלים את המעבר מהיציאה לפנסיה לתקופת החיים החדשה ולמצות את האפשרויות החדשות שטמונות בה, הם עדיין המיעוט. רוב הגמלאים עדיין לא יודעים כיצד לעשות זאת. בהיעדר מערכת הכנה והכשרה לתקופת החיים החדשה הזו, כפי שיש לכל תקופות החיים האחרות בחיי האדם, קשה להניח הנחות אופטימיות בדבר מיצוי חוויית תקופת החיים החדשה ותרומתה לאדם ולחברה כחיונית הכללית¹³. יהיה צורך לבחון את התרחבותה של מגמה זו גם בדורות הבאים של היוצאים לגמלאות. לכל דור יש מאפיינים ייחודיים והתנהלות משלו, המכונים "אישיות הדור". דור הבייבי־בום שונה במידה רבה באופיו מדור ה-X שבא אחריו, ועוד יותר מכך מדור ה-Y שלאחריו. יהיה צורך לעקוב אחר התפתחות מגמות אלה גם בדורות הבאים של הגמלאים.

השינויים שנדרשים במדיניות הממשלתית

על מנת למצות את הפוטנציאל שגלום בבני תקופת החיים החדשה, יש צורך לא רק במחקר חדש ובשינוי הדימויים החברתיים בציבור על תועלתם החברתית והכלכלית, אלא גם בפיתוח הדרגתי של מדיניות ממשלתית וציבורית חדשה שתדע להפוך את האנרגיה האנושית החדשה הזו לחברה ולכלכלה טובות יותר. בשלב זה, כל אלו עדיין לא קיימים. פורצי הדרך החדשים מפלסים את דרכם נוכח הֶטפסים (סטראוטיפים) מיושנים ומדיניות ממשלתית שמסתפקת בכך שהיא דואגת לספק להם תעסוקה בתפקידים שאינם הולמים את הפוטנציאל שחבוי בהם ואת מאווייהם לגבי הסבב השני בחייהם. הדבר נובע מכך שהמדיניות הממשלתית מועגנת עדיין בעוגן התפיסתי של מושג הזקנה, ולכן מתמקדת במדיניות זקנה ולא במדיניות

13) במקביל לפעולות לעוררות המודעות הציבורית והממשלתית לפוטנציאל שבתקופת החיים החדשה, פיתחה חברת "פרקסיס" (לניר מערכות) ומעבירה בהצלחה סדנת הכרה והכשרה למעבר אישי לתקופת החיים החדשה. בשלב זה, פועלת הסדנה כתכנית חלוץ (פילוט) שעתידה להתרחב בקרב.

צמיחה. כך, מתעלמת המדיניות הממשלתית מההשפעות החיוביות שעשויות להיות לתקופת הבגרות המאוחרת על המשק ועל החברה.

יש פה פוטנציאל, שאם נבין את משמעותו האיכותית ונדע לעצב מדיניות מתאימה לגביו, הוא יערער את תקפותן של נבואות הזעם סביב מה שצפוי לנו אישית, כאינדיבידואלים, ולמשק בכללותו בעקבות העלייה בתוחלת החיים. לעומת זאת, אם לא נשכיל לעצב מדיניות וכלים שיאפשרו להפעיל את הפוטנציאל שנפתח לנו, נמשיך לראות, מחד גיסא, אנשים רבים מגיעים לגיל הפרישה כשאין בידם את הידע שדרוש להתמודד עם עשרים השנים שנותרו להם, ומאיך גיסא חברה שעומדת מולם חסרת אונים.

בפרק הבא, שמסיים סקירה זו, אנסה להביא כמה כיווני חשיבה ופעולה שנדרשים מהמשרדים הממשלתיים ומהארגונים הציבוריים בבואם להתמודד עם תופעה חדשה זו.

השלכות על עולם העבודה

אל הגמלאים החדשים צריך להתייחס כאל קטגוריה חברתית חדשה, שיכולה להוות גלגל תנופה למשק. התנאי הראשון לכך, הוא שינוי הגישה במדיניות הממשלתית הנוכחית לפיה לא נתפסת האוכלוסייה שמעבר לגיל הפרישה כאוכלוסיית יעד מרכזית בתחומי התעסוקה. כיום, נסב היחס לעבודתם על הצורך בהשלמת הכנסה ומוצג מנקודת מבטם של קרנות הפנסיה והביטוח הלאומי, אך לא כערך וכצורך אנושי שטומן בחובו פוטנציאל חשוב לאדם ולכלכלה הלאומית. כפי שהשכילה הממשלה לבצע את המעבר התפיסתי לגבי מגזרי החרדים והערבים, כך יש צורך עתה ללמוד את המאפיינים ואת הצרכים המיוחדים של הגיל החדש ולגבש להם מענה שמתאים למאווים ולצרכים שמייחדים אותם. נדרשת גם למידה משותפת עם המעסיקים על שינוי הדימויים ועל חשיפת כשלי השוק והאסדרה (רגולציה) אשר מונעים את שילובם של בני הגיל החדש בעולם העבודה כחלק מהתפיסה החדשה.

קידום פוטנציאל הגיל החדש מתקשר עם המגמות החדשות בעולם העבודה. הטכנולוגיה מייצרת את העבודה הידנית ואת התפקידים ברמותיהם הנמוכות של ידע, פריון ושכר. מצד שני, נדרשים תפקידים שמחייבים תבונה, רגישות ומגע אישיים וכן התמודדות עם בעיות סבוכות - תכונות שמתפתחות באדם בעיקר בגילים המאוחרים יותר של חייו. בני תקופת הבגרות המאוחרת הם הון אנושי חשוב, בעל מיומנויות גבוהות וניסיון רב בתחומים שבהם ידע זה יחסר בשנים הבאות (ברפואה, בחינוך, בשירותי הרווחה, בחשיבה ובייעוץ אסטרטגי וכדומה). לכן, יש חשיבות מיוחדת להפעלתם של בני תקופת החיים החדשה בהתאם לכישורים שמאפיינים אותם, ואין להסתפק בפתרונות תעסוקה שאינם מנצלים את כישוריהם ואת ניסיונם.

לפי נתוני בנק ישראל, פריון העבודה בישראל נמוך ב-13% מהממוצע במדינות ה-OECD, וביותר מ-40% מזה שבארצות הברית. זהו אחד הגורמים העיקריים לפערים בינינו ובין שאר המדינות המפותחות בתוצר לנפש, וכתוצאה מכך - גם ברמת החיים. ההנחה לגבי פריון העבודה היא, שהעלאתו תלויה בהשקעה רבה בהכנסת טכנולוגיות חדשות לתהליכי העבודה. אכן כך. אולם, גם נקיטת מדיניות נבונה לגבי תעסוקת בני הגילים המתקדמים, כזאת שיודעת לנצל את כישוריהם ואת ניסיונם, תוכל לתרום לכך. בני תקופת הבגרות החדשה רוצים לעבוד, אבל בתנאים שלהם: עצמאיים יותר וחופשיים, עם גמישות אחרת מזו שהייתה להם בתקופת הבגרות הראשונה. יש צורך לפתח יחד עם המעסיקים מודלים חדשים של תעסוקה לבני תקופת הבגרות המאוחרת.

אין להסתפק בכך ששיעור התעסוקה בקרב בני הגילים המתקדמים עולה, ואף לא להתבסס מכך שהוא גבוה מהמוצע במדינות ה-OECD, שכן השאלה היא במה הם מועסקים. האם הם מועסקים בעבודות שמנצלות את מומחיותם ואת ניסיונם, או שההתמקדות היא בתעסוקה לגמלאים? יהיה גם צורך בעיצוב מדיניות מתאימה לעובדים שבתקופת הבגרות הראשונה בחייהם עסקו בעבודות פשוטות, ששוקות פיזית, ואין בהם את היכולות ואף לא את האנרגיה שנדרשת לביצוע המעבר הנדרש.

השלכות על מערכת הרפואה והרווחה

מעבר לתועלת האישית החשובה שעשויים המודעות לתקופת הבגרות המאוחרת ומיצויה להביא לאדם כפרט, צפוי שתחת מדיניות מתאימה תהיה לכך השפעה לטובה על ההוצאה הציבורית לבריאות ולרווחה. אם היה הדבר תלוי רק בכלכלנים, ייתכן שהיו ביניהם כאלה שהיו אומרים כי מבחינת המשק הלאומי הארכת תוחלת החיים היא הפסד. המצב האידיאלי, לתפיסתם, היה שנעבוד עד גיל הפרישה ולא נאריך חיים הרבה מעבר לכך. זה יכול היה להיות פתרון מצוין לכל העול הכלכלי שמוטל בשל תמיכה באוכלוסייה המזדקנת. אולם, מסתבר כי הנחה זו בטעות יסודה. מאריכי החיים בבריאות טובה, הם אלה שיוכלו להביא לצמיחה בכלכלת המדינה.

המרכז לפיקוח על מחלות בארצות הברית פרסם חישובים עבור אדם שמת בגיל שבעים, לפיהם הטיפול הרפואי בשנתיים האחרונות לחייו יקר פי שלושה מהשנתיים האחרונות בחייו של אדם בן מאה. בנוסף, כשהיה אותו אדם, בן המאה, בן שבעים היו הוצאות האשפוז הרפואי הציבוריות עליו מזעריות, אם בכלל. אדם שמאריך חיים עד גיל מאה זקוק, בממוצע, לאשפוז רק בשמונת החודשים האחרונים בחייו¹⁴. מי שיאריך בחייו ובשנות עבודתו עד סמוך למותו, ויחיה עד גיל מאה, לעומת אדם שיצא לפנסיה בגיל 67 והאריך חיים רק עד גיל שמונים, יתרום בכך לא רק לכלכלה הלאומית: ההוצאות הציבוריות בעקבות תחלואתו יהיו נמוכות ב-20% מאלו של בן השמונים. עד כה ניתן היה להתייחס לכך כאל אנקדוטה, שכן מספר בני המאה בקרב האוכלוסייה היה קטן. אולם ניתן לדמיין, שבעקבות הרחבת המודעות הציבורית לצורך וליכולת של בני האדם לחוות את תקופת הבגרות המאוחרת ולשפר את הגיל התפקודי שלהם, יגיעו הרבה יותר אנשים לגיל זה כשהם נזקקים לסיעוד ולאשפוז משמעותי רק זמן קצר סמוך למותם.

מעניין לציין בהקשר זה, כי בסיכום סקר שפורסם בנובמבר 2013 בארצות הברית על ידי *Journals of Gerontology*, נמסר כי כ-42% מבני 65-69 העידו על עצמם שהם במצב "יוצא מהכלל" (excellent) או "טוב מאוד" (very good health). בנוסף, 65% מהאמריקאים בני 85 ויותר העידו על עצמם כי על אף מגבולותיהם הגופניות, אין הם מוגבלים ביכולתם להמשיך לעבוד ולחיות את חייהם¹⁵. כל זאת למרות שבסקר אחר, שבוצע על ידי ה-Centers for Disease Control and Prevention, נמצא כי שני שלישים מבני ה-65 אומרים שהם מתמודדים עם שתי

14 מתוך ריאיון שערך אליצפן רוזנברג עם פרופ' ניר ברזילי, להגדיל את תוחלת החיים מבלי להקטין את החיסכון, Ynet, 19.10.2009: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3791875,00.html>

David J. Lowsky, S. Jay Olshansky, Jay Bhattacharya and Dana P. Goldman, Heterogeneity (15 in Healthy Aging, *J. Gerontol A Biol Sci Med Sci*, November 17, 2013, p.4: <http://biomedgeronology.oxfordjournals.org/content/early/2013/11/13/gerona.glt162.full.pdf+html>

מחלות כרוניות לפחות¹⁶. מבחינתנו, למרות גילם המתקדם, גם בני 85 שחשים כך לגבי עצמם עדיין אינם זקנים. למעשה, אין סתירה בין שני הסקרים. הגיל התפקודי אינו גיל ללא מחלות, אלא גיל של תפקוד תקין למרות המחלות. זה נכון אמנם שבגילים המתקדמים מתחילות מערכות שונות בגופנו להפוך "בעייתיות" יותר, אך מסתבר שאנחנו יכולים להמשיך ולתפקד בצורה פעילה גם כאשר אנחנו מאובחנים כחולים בשלוש או אף בארבע מחלות כרוניות שעד לפני דור היו מחייבות אותנו באשפוזים ממושכים ובהקדמת הטיפול הגריאטרי, על כל המשמעויות שנובעות מכך.

חוקרי תוחלת החיים כבר מבחינים בין "תוחלת חיים" (Life Expectancy) ל"תוחלת חיים בבריאות טובה" (Health Adjust Life Expectancy), או כפי שאנו מכנים זאת: "תוחלת החיים הטובים", לעומת "תוחלת תקופת החיים הלא טובים". עלותו של הטיפול הרפואי והסיעודי של האדם בתקופת החיים הלא טובים גדולה לאין ערוך מזו שהמערכת הציבורית צריכה להשקיע באדם בתקופת החיים הפעילה שלו - למרות שזו עשויה, בסופו של דבר, להקטין את הוצאות מערכת הבריאות שמושקעות בהארכת חיים. כל זאת, מלבד החשיבות והרווח לאדם, למשך ולחברה שהארכת "תוחלת החיים הפעילים" עשויה להביא¹⁷.

תקופת הבגרות המאוחרת מתאפיינת בכך שהאדם משנה בה את סדרי העדיפויות לפיהם פעל בתקופת הבגרות הראשונה שלו. אחד השינויים, נוגע בבריאות האישית ובנכונות האישית הגדלה להשקיע בכך. במקביל, אנו עדים גם להתפתחות טכנולוגית, שתגבר בשנים הבאות, בנושא פיתוח סדרה חדשה של אמצעים אישיים (צמידים, שעונים, טבעות ומחשוב לביש) שמאפשרים לאדם לנטר בעצמו פרמטרים במצבו הגופני בכל מצבי הפעילות היום-יומיים שלו ובשנתו. כשיסנכרו את המחשוב הליביש לטלפון החכם או למחשב, ובאמצעותם גם לתיקו הרפואי האישי של האדם, יפתח עולם חדש של מעגלי משוב הדדיים של מידע רפואי אשר יעמוד הן לרשותו של הרופא והן לרשות האדם עצמו. שילוב זה יקפיץ את יעילותם של הטיפול הרפואי והתרופתי ויאפשר לחולל קפיצת מדרגה מהותית ברפואה המונעת. בנוסף לכך, הוא ישנה בין האדם למערכת הרפואית את מאזן האחריות לבריאות. כך, יירשם קידום נוסף בתוחלת החיים הפעילים של האדם ו"תוחלת החיים בבריאות ירודה" תצומצם עוד יותר.

כל אלה, ניתנים לשכלול על ידי מעבר לפרוטוקולים של רפואה פרו-אקטיבית מותאמת אישית על פי גילו התפקודי של האדם והמתחשבת בכל היבטי האישיות: לא רק אלה הפיזיים, אלא גם הקוגניטיביים, הפסיכולוגיים והחברתיים של האדם. אם יוכלו מרבית האנשים ליהנות מחיוניות ממש עד סוף חייהם, הרי שיש באפשרות זו כדי להליב את החברה האנושית הרבה מעבר להארכת תוחלת החיים כשלעצמה.

Lochner KA, Cox CS, Prevalence of Multiple Chronic Conditions Among Medicare Beneficiaries, United States, 2010: <http://dx.doi.org/10.5888/pcd10.120137>
17 דב צ'רניחובסקי וליאורה בורס, מצב הבריאות ותקצוב המערכת בישראל בראי ה-DALYs, מרכז טאוב, 2014: http://taubcenter.org.il/wpcontent/files_mf/healthstatusandhealthcaresystembudgetinginisraelinthecontextofdisabilityadjustedlifeyears2014hebrew.pdf

השלכות על משרד הרווחה ועל המוסד לביטוח לאומי

קיים קשר הדוק בין חזרתם לעולם העבודה של הגמלאים החדשים, לשינויים בעולם הרפואה והבריאות ולירידה בהזדקקות לביטוח הלאומי. במילים אחרות, יש מתאם חיובי בין העלייה ב"תוחלת החיים האיכותית" לבין התזוזה בגיל ההזדקקות לסייעוד ולתקבולי הביטוח הלאומי. בבדיקה שביצעה מחלקת המחקר של הביטוח הלאומי על התקופה שבין 2008 ל-2014 כבר נמצאה תזוזה של שנתיים וחצי בהזדקקות לקצבת סיעוד¹⁸. זוהי תזוזה משמעותית, של ארבע שנים תוך עשור בלבד. יחד עם זאת, המסקנות בספרות המחקר העולמית בנושא זה מצביעות על כך שאי-השוויון גדל עם העלייה בתוחלת החיים. ככל הידוע, עדיין לא בוצעה בדיקה מעמיקה כזו בחתך של רמות הכנסה בישראל, אך צפוי שנמצא תוצאות דומות גם אצלנו.

הבעיה היא, ש"תוחלת החיים בבריאות טובה" לא מתארכת בצורה שוויונית - בקרב עניים ובעלי השכלה נמוכה לא מתארכת תוחלת זו בשיעור דומה לזה שבקרב בעלי הכנסה והשכלה גבוהות, בעיקר משום שהם לא יכולים להרשות לעצמם להשקיע את המשאבים הנדרשים על מנת למצות את מה שהטכנולוגיה והרפואה מאפשרות כיום. מצד שני, המדדים לפיהם מודדים ה-OECD והביטוח הלאומי בארץ את העוני הם מדדים מטעים, שכן הם לא בוחנים גם את הרכוש ובעיקר את הבעלות על דירה בלי משכנתא. אם עושים זאת, מוצאים כי בקרב בני הגילים המתקדמים העוני נמוך יותר במחצית בערך ממה שמודד כיום הביטוח לאומי.

קיים צורך בפיתוח אמצעי מדידה מאבחנים טובים יותר לבחינת העוני בגילים המתקדמים ופיתוח מדדים וקריטריונים להשקעה סלקטיבית, תוך הבחנה בין מי שיכולים למצות את תקופת החיים החדשה ובין מי שגורלם אינו מאפשר להם למצות אותה באותה מידה, ולהשקיע את המשאבים הנחוצים באחרונים. ניתן לצפות, כי מאחר שהגידול בעובדים לאחר גיל הפנסיה מרוכז בעיקר בקרב המשכילים, ומאחר שהדורות שיצאו לפנסיה בשנים הבאות יהיו משכילים יותר, יוכל הביטוח הלאומי להקדיש משאבים רבים יותר שבאמצעותם ניתן יהיה, בתכנון נכון, לספק רשת ביטחון הדוקה יותר למי שלא יכול.

מעבר לכך, נשאלת השאלה העקרונית: האם ההסתכלות על בעיית העלייה בתוחלת החיים כבעיה אקטוארית אינה צרה מדי? שאלה זו מתקשרת לסימני השאלה ביחס להנחה שהעלאת גיל הפרישה היא הפתרון שהולם את האתגר. הניסיון מראה, כי יש קושי פוליטי גדול בהעלאת גיל הפנסיה, ומכל מקום גם אם תושג העלאה נוספת בגיל הפנסיה מזה שנהוג כיום, היא לא תדביק את העלייה בתוחלת החיים. במקום הניסיון להתמודד עם העלייה בתוחלת החיים על ידי העלאת גיל פנסיית החובה בלבד, האם לא הגיעה השעה להתחיל לקדם במקביל את המחקר ואת הפיתוח שיאפשרו לגבש אסטרטגיה אחרת - כזו שתתבסס על גילו התפקודי של האדם - ובתוך כך, לבטל בהדרגה את התלות בסעיף "גיל פרישת חובה" בספר החוקים? חובת פרישה מטעמי גיל כרונולוגי בלבד, ללא תלות במצבו הגופני, האינטלקטואלי והנפשי של האדם, היא אפליה שעומדת בסתירה ל"חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו", וכן ל"חוק יסוד: חופש העיסוק וחוק שוויון הזדמנויות בעבודה". לאחרונה, הוגשה תביעה לבית המשפט העליון לבטלה. מן הראוי היה להתכונן לאפשרות זו על ידי קידום ההכנות לגיבוש הצעה אלטרנטיבית, ישימה, שנשענת על הגיל התפקודי.

18) על פי עדותו של דניאל גוטליב, סמנכ"ל מחקר ותכנון במוסד לביטוח הלאומי, במסגרת הכנס הלימודי: העלייה בתוחלת החיים - מעול לנכס, שהתקיים ב-1 ביולי 2015, ביוזמת הג'וינט-אשל ו"פרקסיס".

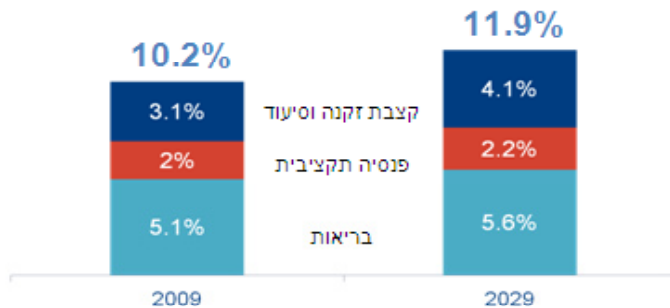
לאן הולכים מכאן?

בראייה לאומית, מדובר בנושא בעל חשיבות גדולה. ההתמודדות עם הזקנה מסתכמת בעלות כוללת משמעותית מאוד למדינה:

צפי לעלייה משמעותית בהוצאה הציבורית

השפעות הזדקנות האוכלוסייה על ההוצאה ציבורית (כאחוז מהתמ"ג)

בהנחה של היעדר שינוי באיכות השירותים ובקצבאות

שווה ערך להרחבת הגרעון בתקציב 2013 בכ-16 מיליארד ₪

מתוך מצגת המשרד לאזרחים ותקום. הקור: משרד האוצר, אגף הכנסות ומחקר

התמונה שמתקבלת בתרשים משקפת את ההשקעה הציבורית בלבד, מבלי שחושבה ההשקעה הפרטית שמהווה נטל גדול על המשפחות. זהו נושא שלגביו על הגורמים הממשלתיים המתכללים - בנק ישראל, המועצה הלאומית לכלכלה ומשרד האוצר - לפתח ידע ותפיסות משולבות ולגבש מדיניות רחבה שתהפוך את ההתמודדות עם העלייה בתוחלת החיים לא רק כמעבר מנטל לנכס, אלא גם כגורם בכושר התחרות העולמי של ישראל.

בדוח שפורסם בסוף שנת 2012, שעוסק בחיזוי ההתפתחויות הבינ-לאומיות לשנת 2030, מצביע ה-National Intelligence Agency האמריקני על העלייה בתוחלת החיים כאחד מארבעת ה-Mega-Trends שיקבעו את מצבן של המדינות בעשרים השנים הקרובות. הדוח חוזה עתיד עגום למדינות המפותחות ושינוי ביחסי הכוחות הגלובליים בין המדינות המפותחות לבין המדינות המתפתחות. על פי ההערכה, למדינות ה-OECD צפוי מאבק קשה בשמירה על רמת החיים שלהן. ב-2030, יגיע הגיל החציוני של אוכלוסייתן ל-42.8 שנים, לעומת גיל חציוני ממוצע של 37.9 ב-2010. בהיעדר גלי הגירה גדולים של צעירים מהמדינות העניות או גידול מפתיע בילודה, עשויות מדינות ה-OECD לאבד את בכורתן בכלכלה העולמית¹⁹.

National Intelligence Council, Global Trends 2030: Alternative Worlds, 2012, p.21: <https://19.globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>

המדינות המפותחות יתקשו להמשיך ולקיים את רמת החיים הנוכחית שלהם. לממשלות שלהן לא תיוותר הברירה, אלא להעלות את גיל היציאה לפנסיה ולהקטין את תשלומי הביטוח הלאומי ואת השירותים הרפואיים והסיעודיים שהן מספקות לזקנים. הן גם יאלצו לכפות על האוכלוסייה עול גבוה יותר של מסים. חוסר שביעות הרצון בקרב הזקנים ובקרב הצעירים גם יחד רק ילך ויגבר. אצל הזקנים, בשל הפער המתרחב בין האפשרויות הגדולות של הטכנולוגיות הרפואיות החדשות שמאפשרות קיום איכות חיים טובה גם בגילים מאוחרים, לבין היכולת המועטה של רבים מהם לאפשר לעצמם לרכוש אותן; ואילו אצל הצעירים, בגלל קשיים הולכים וגדלים בהשגת עבודה וכן בשל התרחבות עול התמיכה בבני המשפחה הזקנים. מדינות אירופה המערבית ימצאו עצמן בדילמות פוליטיות פנימיות קשות, שכן מחד גיסא הן ייזקקו להגברת ההגירה של צעירים מהמדינות המתפתחות, ומאידך גיסא יגבר בהן החשש מפני שינויים דמוגרפיים ואיבוד האופי התרבותי והדתי-נוצרי שלהן נוכח הזרם הגובר של מהגרים מארצות האסלאם.

גרמניה, שהגיל החציוני הנוכחי בה עומד על 42 שנים, צפויה עד שנת 2025 להכפיל את מספר אזרחיה הנמצאים בשנות השישים לחייהם ביחס לילדים מתחת לגיל עשר. לא מפתיע, אם כן, שהכלכלות האירופאיות המתקשות ביותר הן, בדרך כלל, אלה המבוגרות יותר. ביניהן, יוון (43) ואיטליה (44). שעד שהעלתה לאחרונה את גיל הפרישה, היו בה רק 1.3 עובדים שמשלמים מסים על כל גמלאי. בריטניה וארצות הברית הן צעירות יחסית, בזכות הגירה ושיעורי ילודה גבוהים יותר, והגילים החציוניים בהן עומדים על 40 ו-37 בהתאמה.

ישראל, נמצאת בעמדת יתרון ביחס למדינות המפותחות. שיעור הילודה בה גדל דווקא בעשרים השנים האחרונות, מצבה יהיה טוב יותר מזה שבמדינות המפותחות האחרות. שכן, שיעור הילודה הממוצע בישראל גבוה יותר מהממוצע העולמי, והפער בין שיעור הילודה בה לעומת העולם נמצא במגמת עלייה.

אם נשכיל לנצל יתרון זה ולפתח במקביל מדיניות מתכללת שתקדים את מדינות העולם האחרות בקידום הפוטנציאל שגלום בתקופת החיים החדשה, תוך התמודדות יזומה עם סוגיית הגיל התפקודי, נוכל ליצור קפיצת מדרגה בשיפור כושר התחרות של ישראל בכלכלה העולמית.

מדיניות מתכללת שכזו היא מאותם נושאים שעמם מתקשות ממשלות להתמודד, בשל מגוון הגורמים הרלוונטיים לנושא אשר חונים במשרדי ממשלה שונים ומחוץ להם. היכולת לכנס את כולם סביב שולחן אחד ולקיים תהליך חשיבה משולב שכזה אינו עניין של מה בכך.

הכנס הלימודי הבינ-משרדי הראשון בנושא זה, שהתקיים ב-1 ביולי 2015 ביזמת ג'וינט ישראל - אשל ו"פרקסיס", הוא רק צעד ראשון בכיוון זה. האתגרים הם מרובים, ואין לנו עדיין את הידע ואת הכלים שנחוצים כדי להתמודד עמם. תידרש עוד עבודה מכינה מרובה בטרם ניתן יהיה להציע הצעות למדיניות מכלילה ותכליתית בנושא מקיף זה.

בעניין סוגיית הזקנה, אנחנו נמצאים עתה בתקופה של שינוי פרדיגמות. וכפי שכבר לימד אותנו תומאס קון²⁰, שינוי פרדיגמה הוא תהליך ארוך ונפתולי שסימומו המוצלח מתרחש לא רק כאשר "המשבר האפיסטמולוגי" נראה כבר לעין (התאוריות שמתבססות על הנחות הפרדיגמה הישנה אינן מצליחות להסביר את הממצאים ולתת תשובות לשאלות החדשות). על מנת שיושלם, יש צורך גם בהשלמת תהליך של "משבר סוציולוגי" (החלפת הדור שפיתח

20) תומאס ס. קון, המבנה של מהפכות מדעיות, ידיעות ספרים, 2005.

את הקריירה המקצועית שלו על הנחות הפרדיגמה הישנה). גם לגבי הזקנה, ניתן להניח שאנו עומדים בפני תהליך ארוך ונפתולי. אולם, קצב השינויים הבסיסיים שאנו עוברים עתה בעלייה בתוחלת החיים ובהשלכותיה מהיר יותר מכדי שנוכל להרשות לעצמנו להמתין עד שיושלם תהליך שכזה. לא צריך להמתין עד שתהליכים אלה יושלמו ויפותחו כל הכלים שנדרשים לכך. כבר עתה, ניתן להתקדם ולעצב מדיניות שתעודד את המגמות החדשות שמאפיינות את תקופת החיים החדשה ואת התועלות שבה לחברה ולמשק.

בעשורים האחרונים, אנו עדים למהפכות משמעותיות שמשנות את חיינו. העלייה הדרמטית בתוחלת החיים היא אחת החשובות שבהן, ועם זאת לא הוקדשה עד כה מספיק מחשבה למשמעותה עלינו כחברה. המסמך מאיר את ההזדמנויות הגלומות בגידול בתוחלת החיים לחברה ולכלכלה הלאומית